

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Калакура Я. Українознавче дослідження: теорія та методологія. — Тернопіль: Джура, 2012

Нещодавно інтелектуальна скарбниця вітчизняного та зарубіжного українознавства поповнилася унікальним науково-методичним посібником відомого українського історика, українознавця, історіографа, джерелознавця, архівознавця, доктора історичних наук, академіка АН вищої школи України, заслуженого професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка, головного наукового співробітника Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії, заслуженого працівника вищої школи України, нагородженого орденом “За заслуги II ст.”, орденом “За заслуги III ст.”, Почесною грамотою Верховної Ради України, удостоєного низки відзнак Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Академії наук вищої школи України, лауреата іменних премій Григорія Сковороди та Василя Веретенникова, Ярослава Калакури “Українознавче дослідження: теорія та методологія” (2012).

Найактуальнішим проблемам українознавства, опрацюванню його теоретико-методологічних засад, освітніх, пізнавальних і світоглядно-виховних функцій, присвячена ця ґрунтовна праця. Книга є підбиттям підсумків багаторічних студій талановитого, щонайширших інтересів і вмінь автора з ключових проблем українознавчого дослідження. Безцінним є це дослідження для молодих науковців, які працюють у різних сферах українознавства: історії, історіографії, етнології, філософії, державознавства, демографії, лінгвістики, культурології, світового українства, біографістики та ін. У науково-методичному посібникові розглянуто ключові питання українознавчого дослідження, його системний, міждисциплінарний характер, теоретичні та методологічні засади.

По суті, ця праця стала підсумком багаторічної праці автора в царині українознавства, яке для нього ніколи не було абстрактною теорією, а є частиною особистого життя, власних помислів, переконань, компонентом духовно-інтелектуального світу. Із перших сторінок достатньо помітне бажання допомогти молодим дослідникам, що спонукало до викладу наукових орієнтирів у форматі посібника, адже у Ярослава Степановича величезний досвід роботи у цій царині. Під його керівництвом підготовлено 15 докторів та майже 50 кандидатів наук, він є автором понад 500 наукових, науково-популярних, навчально-методичних та публіцистичних праць. Читачі журналу “Українознавство” вже мали змогу ознайомитися з окремими студіями Я. Калакури, що завжди вирізнялися логічністю, ґрунтовністю, глибиною осягнення проблеми, як і презентована напередодні ювілею праця.

Серед ключових проблем українознавчого доробку вченого варто виокремити розроблення теоретико-методологічних засад українознавства, категоріально-понятійного апарату, джерельної бази, періодизації та розгляді окремих періодів і знакових сторінок становлення й розвитку українознавчої науки. Українознавство, про що свідчить пропонована праця, вчений розглядає як інтегровану систему знань про Україну і українство. Дослідник простежує процес зародження й основні етапи розвитку та нагромадження цих знань у межах таких концентрів, як український етнос, нація, держава; Україна – територія, природа; Україна – мова, культура, релігія, ментальність; Україна і світ, Україна – постаті.

Серед основних завдань українознавчої науки вчений вважає з’ясування її витоків, виявлення провідних тенденцій і закономірностей розвитку, виокремлення внеску у збагачення знань визначних українських істориків та наукових осередків, інститутів, їх друкованих органів, прогнозування подальших досліджень.

Я. Калакура у праці відводить вагоме місце для понятійно-термінологічного апарату українознавства, його методології та періодизації. До методологічного інструментарію українознавця автор відносить три основних компоненти: а) принципи (правила) дослідження; б) методи (прийоми, способи) пізнання; в) засоби (спеціальні або допоміжні) дослідження: оргтехніка, обчислювальна, комп’ютерна та фото-фонотехніка. Закцентовано на принципах українознавчого дослідження (історизму, системності, об’єктивності (неупередженості), всебічності, наступності (спадкоємності), світоглядності, історичного антропологізму, людиноцентризму, єдності світобудови і багатоманіття її прояву, внутрішньої самоорганізації змісту й саморозвитку науки). Посібник охоплює комплекс основних дослідницьких методів українознавчого пізнання (наукового аналізу, синтезу, системно-

го, порівняльного, ретроспективного, перспективного методів, методів наукометрії та бібліометрії, проблемно-функціонального та проблемно-ситуаційного, логічного, історико-генетичного, історико-хронологічного, історико-ситуаційного методів, типологізації та класифікації, біографічного методів), розкриває зміст допоміжних та спеціальних засобів наукового дослідження в українознавстві (комп'ютер, Інтернет, принтер, сканер, ксерокс тощо) (с. 100–128).

З'ясовуючи значення періодизації, вчений розглядає її як один із дослідницьких методів українознавчого пізнання, що передбачає систему процедур, прийомів і способів, спрямованих на виділення в найбільш важливих епох, періодів, етапів за спільними ознаками і критеріями. «Наука вже давно довела, що періодизація – не механічна процедура поділу того чи іншого процесу на окремі відрізки в часовому вимірі, а спосіб або метод, який виконує дослідницькі функції. Саме цей аспект періодизації, як дослідницького методу в українознавстві, належить до актуальних і недостатньо висвітлених у літературі проблем» – звертає увагу Я. Калакура (с. 88). Витоки українознавчої думки, а відтак і науки автор справедливо відносить до глибокої давнини. В її розвитку на шляху трансформації знань у науку вчений окреслив вісім, тісно пов'язаних між собою періодів.

У контексті розвитку українознавчої думки виокремлено особистість українознавця, що є новим у наукових студіях. Збірний, а точніше, соборний образ українознавця ввібрав у себе найхарактерніші риси представників різних поколінь науковців, починаючи від тих, хто закладав фундамент знань про Україну, хто поклав перші цеглини в його будівлю, і закінчуючи тими, хто вивершив її у комплексну наукову систему і працює в ній сьогодні, – підкреслює Я. Калакура (с. 50). Цей образ складався як на материковій землі українців, незважаючи на її розірваність між Польщею, Литвою та Угорщиною, між Річчю Посполитою і Москвою, між Російською та Австро-Угорською імперіями, так і за її межами – представниками української діаспори. У такий спосіб учений підкреслює соборність образу українознавця, як і українознавства загалом. В єдиний потік зливаються провідні течії і напрями українознавчої думки, консолідуються її представники навколо високих ідеалів української національної та державницької ідеї з метою глибокого, об'єктивного, всебічного та правдивого дослідження і висвітлення українського буття.

Відмітна риса посібника у визначенні співвідношення проблеми і теми українознавчого дослідження. На думку вченого, проблема в українознавстві має ставитися і формулюватися як ключова ідея, з якої випливають дослідницькі завдання, що викладаються послідовно шляхом рейтингового ранжування (с. 150). За Я. Калакурою, панівною в українознавстві була і залишається проблема «живої» людини, її світобачення, не випадково воно репрезентує себе як людинознавство і людинолюбство. Такими самими пріоритетними для українознавців, вважає автор, є проблеми теорії і практики етногенезу українського народу, формування його ідентичності й усвідомлення національної самобутності, історія української державності, культури, освіти, духовності та ментальності, національно-визвольного руху, світового українства тощо (с. 151).

У науково-методичному посібникові, де розглядаються ключові питання українознавчого дослідження, його системний, міждисциплінарний характер, теоретичні та методологічні засади, велика увага приділена визначенню теми дослідження, його об'єкта та предмета, бібліографії та історіографії, методиці пошуку, класифікації, аналізу та використання джерел, складання плану і проспекту роботи, орієнтовного графіка написання тексту, його апробації, підготовки до опублікування або захисту, проведення презентації. Для проведення об'єктивного дослідження автор підкреслює роль джерельної бази, використання різноманітних за змістом та характером документів, у тому числі інформаційних ресурсів вищих органів влади та управління України, громадських організацій України, статистичних даних, соціологічних досліджень, інтернет-джерел тощо. Я. Калакура дає визначення українознавчого джерела як носія безпосередніх, здебільшого первинних відомостей про Україну та українців, про розвиток українознавства та його творців (с. 180). Цінним для дослідника є опанування методикою основних етапів роботи з джерелами, від яких залежить ефективність і якість роботи. Професор наголошує на найбільш важливих серед них є: а) пошук, виявлення і попередній відбір джерел для наступного опрацювання; б) систематизація та класифікація джерел; в) дослідження джерел, їх аналітична критика; г) синтетична критика та використання інформаційного потенціалу джерельного комплексу (с. 183).

Готуючи цю книгу, автор бачив перед собою дослідника-початківця, який тільки робить перші кроки в науці, а тому відчуває певну розгубленість, потребує фахової поради із визначення напрямку, проблеми і теми наукового проекту, його об'єкта та предмета, вивчення бібліографії та історіографії, методики пошуку, класифікації, аналізу та використання джерел, складання плану і проспекту роботи, орієнтовного графіка написання тексту, його апробації, підготовки до опублікування або захисту, проведення презентації тощо. А ще молодий дослідник потребує й психологічної підтримки у виборі професії, яка на перший погляд не спокушає привабливою кар'єрою або ж зарплатою і не завжди приносить радість та моральне задоволення, вимагає великої наполегливості, жертвовності, посидючості, сили волі, готовності відмовитися від деяких «повсякденних благ», здатності не опускаєти рук перед труднощами, інколи нудною, рутинною і чорною роботою. Професор Я. Калакура сам пройшов нелегкий життєвий шлях, але попри життєві негаразди, скрути у різні епохи українського буття – чи Другої Речі Посполитої, чи «радянїзації» західноукраїнських земель, побудови «розви-

нутого соціалізму”, – пріоритетними залишалися моральні та християнські чесноти, які живилися у любові до рідного краю, України. Ярослав Степанович упорався з труднощами й досяг неабиякого визнання в науковому світі. Своїм колосальним досвідом, роздумами про наболіле він щедро поділився на сторінках нової книги.

Для автора українознавство – це потужний інтелектуальний, ідейний і духовний чинник самоствердження українців, усвідомлення їхньої ідентичності, ефективний засіб збереження історичної пам’яті, осмислення національної ідеї, могутній чинник формування національно-державницької свідомості та високих моральних цінностей. На глибоке переконання Я. Калакури, українознавець – не кабінетний учений, байдужий до долі свого народу, до суспільних процесів, а борець, людина дії, яка не просто має відповідні знання, збагачує їх і ділиться ними, а й вносить їх у суспільну свідомість, акумулює і поєднує в собі високий інтелект, професіоналізм, християнську моральність, щире любов до України, національний патріотизм. Живими носіями таких цінностей були фундатори українознавства – ціла плеяда українських інтелектуалів, починаючи від Нестора Літописця і закінчуючи сотнями сучасних українознавців, зосереджених в академічних інститутах, Національному науково-дослідному інституті українознавства та всесвітньої історії, у численних вишівських центрах та кафедрах, у зарубіжних українознавчих осередках.

Книга ознайомлює читачів із сучасним трактуванням терміна “українознавство”, сутнісними рисами й особливостями українознавчого пізнання (історизм, цілісність, комплексність, інтегративність, синергетизм), новітньою концепцією українознавства, структурою та концентрами українознавства, визначальними для українознавства поняттями, доробком провідних осередків українознавства, особливостями сучасного етапу продукування українознавчих знань, встановлює і характеризує напрями українознавства з погляду проблемно-хронологічного підходу, визначає актуальні завдання українознавчих студій, узагальнює досвід і найхарактерніші риси та ознаки періодів у розвитку українознавства, з’ясовує функції українознавства (теоретико-пізнавальної, світоглядної, виховної), теоретичні підстави українознавчого пізнання, закономірності українознавства, тлумачить близькі до українознавства категорії (народознавство, україністика, україніка).

Окремо з’ясовується зміст специфічних понять, термінів та категорій українознавства (українознавча ситуація, українознавчий факт, українознавча концепція), виокремлено історичний складник українознавства та його досліджень, філософію українознавства. Автор докладно торкнувся специфіки жанрів наукових досліджень з українознавства (узагальнювальні праці, монографії, наукові статті, тези доповідей і повідомлень, конспекти, анотації та резюме, курсові, дипломні, магістерські та дисертаційні роботи, автореферати дисертацій, бібліографічні огляди та рецензії), етапів власне українознавчого пізнання й написання українознавчого дослідження (задум, постановка проблеми, визначення теми дослідження, формулювання теми і назви наукової праці, обґрунтування наукової та суспільної актуальності теми, визначення предмета та об’єкта дослідження, мети і завдань, хронологічних і територіальних меж, складання плану, проспекту роботи та плану-графіка його реалізації, вивчення літератури, аналіз стану дослідження проблеми, пошук, дослідження та систематизація джерел, підготовка змістовної частини, формулювання висновків, пропозицій, рекомендацій наукової праці, редагування та оформлення роботи тощо), особливості апробації, оприлюднення та публічного захисту наукових праць. Книга насичена не лише загальними положеннями про сутність методології наукових студій з українознавства, але й деякими узагальненнями конкретного досвіду провідних учених минулого і сучасності, застереженнями від помилок і недоліків, порадами, рекомендаціями, починаючи від задуму наукового проекту і закінчуючи його реалізацією та впровадженням отриманих результатів у суспільну практику. При цьому автор самокритично застерігає потенційного читача заявою про те, що не претендував на єдиноправильне трактування зав’язаних у книзі проблем та створення універсальної методики їх розв’язання. Річ у тім, що, на його думку, методика завжди індивідуалізована, нею не можна оволодіти тільки на основі літератури без належної самостійної роботи і наполегливого опанування майстерністю наукового дослідження та викладу його результатів.

Таким чином, поява цієї праці – це відповідь на довгоочікувані прагнення дослідників-початківців, які відтепер матимуть досконалий підручник з основ наукової діяльності в царині українознавства. Разом з тим, ця книжка буде корисною і цікавою і для більш досвідчених колег-українознавців, адже крім того, що проф. Я. Калакура підсумував сучасні підходи до трактування та реалізації теоретичних і методологічних засад українознавчого пізнання, функціонування українознавства як науки й навчальної дисципліни, він щедро поділився власним досвідом і роздумами. Особливо цінними є висновки щодо ключових дискусійних питань, у т. ч. й про сутність самого українознавства, його предмета, об’єкта, структури тощо.

Крім того, у праці Я. Калакури висловлено низку конкретних рекомендацій, спрямованих як на подальше посилення ролі українознавства у структурі гуманітарного знання, повнішу реалізацію його історіософських, світоглядних і дидактичних функцій у системі науки, освіти, культури, масових комунікацій, державного будівництва, утвердження української ідентичності та соборності, так і на виховання нових генерацій українознавців, підвищення їхнього теоретико-методологічного рівня та формування громадянської позиції.

Проф. Я. Калакура переконливо доводить, що українознавство, як цілісна наука пізнання, самопізнання і самотворення українського світу, світового українства, невіддільне від етногенезу українців, від формування української нації, її національної і державницької ідеї, від історії національно-визвольних змагань українського народу, феномена його мови, культури, духовності, від зародження, становлення і розвитку державності України, її місії у сучасному глобалізованому світі. Воно вже відіграло і продовжує відігравати інтегративну роль в утвердженні української ідентичності та соборності, втіленні української національної ідеї, у пришвидшенні реформ та трансформаційних процесів, у побудові громадянського суспільства на засадах права, демократії та захисту свобод громадян, збереження національної самобутності. Будучи науковою системою інтегрованих знань про Україну і українців, про закономірності зародження, розвитку і життєдіяльності українського народу в часових і просторових вимірах, українознавство, його структурні конструкції мають спільний фундамент – історичну пам'ять, спільні джерельні свідчення, спільну теорію та методологію наукового пізнання. Особлива місія українознавства полягає в тому, що воно синтезує всю сукупність знань, що стосуються українського етносу, території їх розселення і побутування, мови, культури, вірувань, побуту, обрядів, звичаїв, господарського, політичного і духовного життя, складання української нації, державно-правових відносин, її інтелектуальних надбань, міжнародних зв'язків, і формує якісно нову цілісність – науку самопізнання українського народу.

Не буде перебільшенням сказати, що автор досяг поставленої перед собою мети: з'ясувати системний, міждисциплінарний характер українознавчого дослідження, його теоретичні та методологічні засади, структуру і функції, розкрити методіку найважливіших етапів наукового пізнання.

Важливим доповненням до основного тексту книжки є обширна тематична бібліографія (близько 500 назв друкованих праць), витяги з офіційних нормативних документів (про порядок присудження наукових ступенів, паспорт спеціальності 09.00.12 – “Українознавство”, перелік періодичних видань, що вважаються фаховими зі спеціальності “Українознавство”, зразки бібліографічних описувань літератури і джерел для дисертацій та рефератів, вимоги до оформлення статей у журналі “Українознавство” та “Збірнику наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії”), предметний (78 понять) та іменний (539 прізвищ) покажчики.

Безсумнівно, що праця Ярослава Калакури “Українознавче дослідження: теорія та методологія” знайде багато уважних читачів. Саме для них вона написана, і саме тому не варто докладно переповідати її зміст. Буде набагато ліпше, коли дослідники-початківці, магістри, аспіранти, інші науковці, які працюють у різних сферах українознавства: історії, історіографії, етнології, філософії, державознавства, демографії, лінгвістики, культурології, світового українства, біографістики, а також студенти гуманітарних факультетів, аматори науково-пошукової та краєзнавчо-музейної роботи самі придбають та опрацюють це важливе видання. Нам залишається розкрити невеличку таємницю: незважаючи на те, що перший наклад книжки вже розійшовся, тернопільське видавництво “Джура” пообіцяло задовольнити попит читачів додатковим тиражем. І від себе додамо, що Ярослав Степанович зберіг запал діяльності, всю силу творчості, усю ясність думки. Він на почесному місці в українській історичній науці і педагогічній діяльності. Свій 75-річний ювілей зустрів плідною працею на науково-викладацькій ниві, продовжуючи передавати молоді свої знання, багатий досвід. Натхненно засіваючи науково-педагогічну ниву національними, інтелектуальними, людинотвірними зернами, щедро пожинає радість від успіхів вихованців, які у своїх серцях відчувають особливу шану, любов і глибоку вдячність учителям, порадиникам і порядній Людині.

Оксана Гомотюк, Олег Ярошинський

Літопис Української Повстанської Армії / упорядн. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Т. 16. – К., 2012

Новітня українська історіографія національно-визвольного руху поповнилась ще одним томом Літопису Української Повстанської Армії. Головною темою цієї збірки документів став період 10 річного післявоєнного протистояння ОУН (Б) і радянської влади на Волині та Поліссі (оунівський край “ПЗУЗ”). Завдяки наполегливій праці упорядників видання – джерелознавця Володимира Ковальчука та історика Валерія Огородніка – у науковий обіг вперше введено 281 діловий лист збройного націоналістичного підпілля за 1944–1954 рр.

Їхньою заслугою є те, що вони прочитали нерозбірливі почерки авторів листів, ідентифікували їх псевда, встановлювали адресати, проаналізували вкраплення “езопової” мови. Саме ділові листи через чіткий і лаконічний стиль викладу мають великий інформаційний потенціал, містять мінімум фальші й приписок. Це не темпераментне приватне листування, де часто-густо організаційні справи витіснені особистими. Як і не звіти про бої УПА, в яких дані про ворожі втрати, наприклад, інколи перебільшені вдесятеро. Окремі документи, з якими працювали упорядники, були заляпані кров'ю, пошматовані, а втрачені фрагменти їм довелося відновлювати. На жаль, майже дві третини від опублікованого – копії трофейних оригіналів, зокрема й російською мовою з частково спотвореним первісним текстом.

Серед джерел, що ввійшли до 16-го тому, особливу увагу привертає увагу переписка головного командира УПА Романа Шухевича з його наступником на цій посаді Василем Куком, листи Василя Кука до політичного референта ОУН Якова Бусола, провідника на ПЗУЗ Миколи Козака-“Смока”, його підлеглого Степана Янишевського-“Далекого”, епістолярії керівника Головного осередку оунівської пропаганди Петра Федуна, останнього провідника на ПЗУЗ Василя Галаси, графіка-різьбярка Ніла Хасевича та багатьох інших. До речі, для порівняння упорядники опублікували й три листи керівника легендарного оунівського підпілля у Києві Михайла Захаржевського, в підрядкових коментарях до яких довели: це фальшивки радянських спецслужб.

В уміщених у книзі документах глибше деталізуються причини розколу в 1945 р. волинсько-польського підпілля на прибічників Миколи Козака-“Смока” і “розкольника” Степана Янишевського-“Далекого”. Виявляється, останній уже був готовий розірвати відносини зі своїм візаві ще навесні, а не восени 1945-го, на знак протесту проти невинуватої, як на його думку, “чистки” підпілля від радянських агентів. Окремішньо “далеківці” протрималися аж до 1949 року, коли все-таки “злилися” зі “смоківцями”. У цьому велика заслуга Василя Галаси, що активно долав внутрішні конфлікти в підпіллі на ПЗУЗ після смерті “Смока”.

У кількох листах розповідається про підпілля в Києві, легендарне в останній рік Другої світової війни радянськими спецслужбами для проникнення в оунівську мережу на Волині. Також у документах ідеться про роботу винищувальних батальйонів й агентурно-бойових груп НКВС-МВС під проводом “Кучерявого”, “Оси”, “Чорного”, “Озона”, “Чубатого”, “Короткого”, “Савки”, “Ластівки”, “Чуми”. На Кременеччині, наприклад, представники одного з таких підрозділів, всіляко наслідуючи бандерівців, мешкали у криївках, запрошували туди селян на допити й навіть співали повстанських пісень. Також, як виявляється, МДБ вчиняли масові облави під виглядом саперів, які “розмінують” поля.

У багатьох листах описані численні урядові “експерименти” над цивільним населенням Західної України під час її післявоєнної радянзації. Так, повстанець Іван Литвинчук у квітні 1949 р. зазначав: “...більшовики мають перевести масовий вивіз населення ЗУЗ на Далекий Схід і Сибір”. Підпільник Олександр Савира в серпні 1951-го свідчив, що мешканців хуторів на Волині змушують переселятися в села. Інший повстанець, Володимир Кудра, у квітні 1952 р. писав, що колгоспників повсюдно змушують перераховувати державі великі “позики”, а неодружених бездітних жінок – сплачувати податок “за бездітність”. Людей також обурювали пропозиції влади їхати на роботу в Донбас, а також добровільно-примусово вступати до шкіл “фабрично-заводського навчання”.

Ділові листи цікаві й тим, що, як і підпільна періодика, є цінним джерелом інформації про події у світі. Стає зрозуміло, що і Василь Кук, і Роман Шухевич щиро сподівалися на настання Третьої світової війни за ініціативою США, щоб “під шумок” проголосити незалежність України. До речі, деяких лідерів підпілля нині назвали б “конспірологами”. Так, Василь Кук писав, що Адольф Гітлер у серпні 1945-го ще жив і успішно переховувався від переслідувань десь “у підпіллі”, а також висловлював упевненість у тому, що до смерті Йосипа Сталіна в 1953 р. “доклав рук” Лаврентій Берія. Серед цивільного населення поширювалися різноманітні чутки, наприклад про Корейську війну як початковий етап Третьої світової.

У збірнику знайдуть чимало цінного для себе прихильники історії шифрувальної справи. Як встановили упорядники, учасники епістолярного діалогу від кінця 1940-х часто зашифровували дати написання своїх листів “датівниками” – сумою з шести чисел реальної дати та довільних шістьох чисел. Цікаво, що кожна пара, яка переписувалася, послуговувалася своїм власним датівником. Також використовували шифроблокноти (це коли набори цифр позначали певні слова чи словосполучення).

Опубліковані документи “відсунули” хронологічну межу існування підпілля ОУН до середини 1950-х. Цікаво, що у 1953 році, коли край ПЗУЗ уже перебував “на краю загибелі”, влада УРСР здійснювала українізацію партапарату, сподіваючись відвернути цивільне населення від націоналістичного підпілля. Одним з останніх МДБ ліквідувало оунівця Петра Ксенджука – під час спецоперації в Луцькому районі 27 жовтня 1955-го.

Авторів багатьох листів збірника можна побачити у фотододатку. На одній світлині, наприклад, зображений колоритний бородань на фоні комишу – це легендарний провідник Іван Литвинчук-“Дубовий”. На іншому знімку – нещасні теща та дружина “розкольника” Степана Янишевського, згорьовані від постійних переслідувань МВС. Вміщена і світлина радянської агентки Людмили Фої, що стоїть поряд з Миколою Козаком. Саме цього чоловіка, який, як відомо, жінку заохотив стати ідейною бандерівкою, молодий київський історик Володимир Іванченко у своїй книзі “Квітка в червоному пеклі” помилково назвав оперпрацівником МДБ. Майже всі світлини публікуються вперше.

Відтак, зміст більшості документів 16-го тому прямо чи опосередковано стосується запеклої боротьби між націоналістичним підпіллям на ПЗУЗ з апологетами радянзації Волині та Полісся впродовж післявоєнного періоду історії України. До честі українських повстанців, ця героїська справа затягнулася аж до хрущовської доби.

Федір Полянський